

**SRPSKO VETERINARSKO DRUŠTVO
SERBIAN VETERINARY ASSOCIATION**

ZBORNIK RADOVA I KRATKIH SADRŽAJA

**34. SAVETOVANJE VETERINARA SRBIJE
34TH CONFERENCE OF SERBIAN VETERINARIANS**

**Hotel Palisad – Zlatibor, 7-10. septembar 2023.
Hotel Palisad – Zlatibor, September 7-10. 2023.**

34. SAVETOVANJE VETERINARA SRBIJE
Zlatibor, 7-10. septembar, 2023.

Organizator / Organizer:
SRPSKO VETERINARSKO DRUŠTVO

Suorganizatori / Co-organizer:
Fakultet veterinarske medicine, Univerzitet u Beograd
Evropska agencija za bezbednost hrane - EFSA

Pokrovitelj / Patron:
Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Uprava za vetrinu
Veterinarska komora Srbije

Predsednik SVD-a / President of SVA: Prof. dr Milorad Mirilović, dekan FVM

Organizacioni odbor / Organizational board:
Predsednik/President: Milorad Mirilović
Potpredsednici/Vice-presidents: Branislav Vejnović i Miodrag Rajković
Sekretar/Secretary: Jasna Stevanović
Tehnički sekretar/Technical secretary: Katarina Vulović

Programski odbor / Programme committee:
Vladimir Dimitrijević (predsednik), Danijela Kirovski, Sonja Radojičić, Vanja Krstić,
Bojan Toholj, Milan Maletić, Dejan Krnjaić, Zoran Stanimirović, Dragan Šefer, Drago Nedić,
Vesna Đorđević, Miloš Vučićević, Dragan Vasilev

Počasni odbor / Honorary committee:
Jelena Tanasković, Miloš Petrović, Ivan Bošnjak, Jakov Nišavić, Negoslav Lukić, Mišo
Kolarević, Radivoj Anđelković, Saša Bošković, Nenad Budimović, Velibor Kesić, Ranko Savić

Sekretarijat / Secretariat:
Slađan Nešić, Slobodan Stanojević, Sava Lazić, Ivan Miloš, Miodrag Bošković, Katarina
Nenadović, Milutin Simović, Zoran Rašić, Milan Đorđević, Predrag Maslovarević, Zoran Jevtić,
Zoran Knežević, Vojislav Arsenijević, Ljubinko Šterić, Dragutin Smoljanović, Bojan Blond,
Dobriša Jakić-Dimić, Miloš Arsić, Zorana Kovačević, Milica Lazić, Laslo Matković, Darko
Bošnjak, Petar Milović, Rade Došenović, Nikola Milutinović, Mirjana Ludoški, Gordana Žugić,
Dragan Knežević, Miodrag Milković

Izdavač:
Srpsko veterinarsko društvo

Za izdavača:
Prof. dr Milorad Mirilović

Urednik:
Prof. dr Vladimir Dimitrijević

Tehnička obrada: doc. dr Branko Suvajdžić i doc. dr Branislav Vejnović

Štampa: Naučna KMD, Beograd, 2023.

Tiraž: 500 primeraka

ISBN 978-86-83115-50-1

PASTUVSKE STANICE U KRALJEVINI SRBIJI**Gordana Garić Petrović^{1*},***¹dr Gordana Garić Petrović*, viši naučni saradnik, Istorijski institut, Beograd, Srbija***e-mail kontakt osobe: gordana.garic.petrovic@iibac.rs***Kratak sadržaj**

U radu je prikazano stanje konjarstva u Kraljevini Srbiji u poslednjim decenijama 19. veka. U najrazvijenijim delovima tadašnje Srbije, koji su bili plodni ali i pogodni za uzgoj konja preovladavali su konji koji su nastali mešanjem domaćih konja sa boljim rasama. Istovremeno u planinskim predelima dominirali su mali brdski konji najčešće korišćeni za prenos tereta. Zbog lošeg stanja u konjarstvu, koje je bilo, između ostalog, posledica malog poseda, nedovoljnog broja životinja po domaćinstvu i nestručne radne snage, država je pokušala da unapredi ovu granu stočarstva. Jedan od značajnih razloga bila je i potreba vojske za konjima za redovnu vojsku i rekvizicije u vreme ratova. Jedna od okosnica ovih nastojanja bio je rad Uprave državne ergele sa pastuvskim stanicama koje su postojale u svim okruzima Srbije. U njih su raspoređivani državni pastuvi. Pastuvske stanice su bile rezultat opredeljenja tadašnje stručne javnosti da pristupi unapređenju uzgoja konja ukrštanjem domaćih konja sa uvoznim rasama. U poslednjim decenijama 19. veka u Kraljevini Srbiji postojale su 32 pastuvske stanice da bi njihov broj tokom prve decenije 20. veka porastao na 56. Svi vlasnici su imali pravo da svoje kobile vode na opasivanje u ove stanice plaćajući određenu naknadu. Rad ovih ustanova rekonstruisan je na osnovu literature, arhivske građe i statističkih podataka.

Ključne reči: konjarstvo, pastuvske stanice, ukrštanje, Kraljevina Srbija**UVOD**

Na Balkanskom poluostrvu, još od predrimskog perioda, uzgajani su konji koji su odgovarali potomcima evroazijskog divljeg konja (*Equus ferus ferus*). Konji plemenitog roda pominju se još u doba Nemanjića, a iz tog vremena potiče i prvi pomen arapskih konja u našoj zemlji. Tada nailazimo na prve pomene ergela koje su, pored vladara, bili i u vlasništvu pojedinih manastira.¹ Pored ovih plemenitih konja izvori pominju i lokalne male konje. Tako prema opisu anonimnog pisca iz 1308. godine, u Srbiji su uzgajani mali konji. Isti izvor ih opisuje kao izdržljive i sposobne za rad.² Tovarni konji

*gordana.garic.petrovi@iib.ac.rs

¹ O srednjovekovnom stočarstvu opširnije videti: Katić R., 1978. Stočarstvo srednjovekovne Srbije. Beograd: SANU.

² O ovom srednjovekovnom izvoru opširnije videti: Živković, T. et al., 2013. Anonymy Descriptio Europae Orientalis. Beograd: Istorijski institut.

korišteni su u karavanskom prevozu robe, posebno između kontinentalnog dela Srbije i jadranske obale. Ovi karavani u pravcu kontinentalne Srbije imali su u proseku oko 50 konja, dok su u suprotnom pravcu imali i do 200, zbog značajnog izvoza.³ Prevoz ove robe vršili su Vlasi. Posle pada srpske srednjovekovne države, Vlasi su sa svojim konjima i stokom bili angažovani na održavanju puteva i kao logistika u vojnim pohodima. Ovu uslugu su obavljali tako što su sa sobom vodili svoje tovarne konje. Vlasi su za sultana obavljali i druge poslove, prvenstveno transportne. (Garić Petrović, 2022, 83-84).

Kako konji nisu bili oporezivani za vreme osmanske vladavine, nemamo podatke o njihovom broju u tom periodu. Nešto više o konjarstvu na našim prostorima možemo zaključiti tek na osnovu austrijskih popisa stanovništva iz 18. veka, koji je sproveden za vreme austrijske vlasti. Tako je 1721. godine⁴ u centralnim delovima današnje Srbije zabeleženo 0,79 grla po porodici a nešto kasnije u popisu Resavskog okruga⁵ 1,12 grla po domaćinstvu (Garić Petrović, 2022, 84).

Na početku 19. veka u Srbiji je bila prisutna dobra rasa konja naročito među Turcima. Tokom Prvog srpskog ustanka pominje se nekoliko ergela sa arapskim konjima, među njima i ergela Alije Gušanca. Ustaničke vođe posebnu pažnju poklanjaju svojim plemenitim konjima - atovima. Knez Miloš je odmah posle oslobođenja u svojoj požarevačkoj štali imao ergelu arapskih konja. U to vreme počinje razvoj domaće poštanske i glasničke službe (Garić Petrović, 2022, 84).

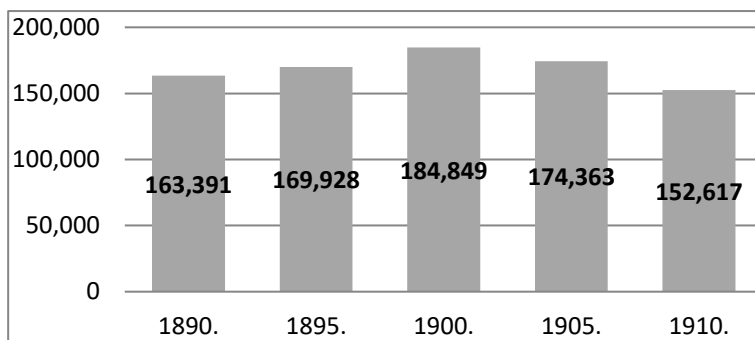
Iako su prirodni uslovi u Srbiji bili veoma pogodni za razvoj konjarstva, ono je bilo slabo razvijeno jer je bilo povezano sa većim znanjem, trudom i troškovima od domaćeg stočarstva. U poljoprivrednim radovima i za transport su u mnogo većoj meri korišćena goveda. Stoga je i njihova cena bila veća. Tako je cena konja na brusničkom panađuru 1849. godine iznosila 450 do 500 groša a dobrih volova 600 do 730 (Miljković Katić 2014, 243). Iako je ovca bila najrasprostranjenija domaća životinja, uz kokoške, u devetnaestovekovnoj Srbiji, goveda i konji činili su više od 50 procenata ukupne vrednosti svih domaćih životinja u Srbiji (Garić Petrović, 2020, 398).

Poseban problem je bio što u onovremenoj Srbiji nije bilo krupnih zemljoposjednika koji bi se posvetili proizvodnji konja, već su se time, pored drugih važnijih poslova, bavili seljaci, sa nedovoljno znanja i kapitala. Vlasnik je morao da raspolaže sa velikom količinom ječma (oko 800 kg godišnje) ili zobi (oko 1.800 kg godišnje), kao i velikom količinom sena (6 do 7 kola godišnje) (Miljković Katić 2014, 243). To je razlog što u Srbiji u popisima stoke nije zabeležen veći broj grla.

³ O karavanskoj trgovini sa starijom literaturom videti: Kurtović, E., 2013. „Ad usum boni pascularotis et boni viri“ (Uzgoj konja u dubrovačkom zaleđu kroz prizmu ugovora o uzgoju). U Spomenica Ibrahima Karabegovića. Eds. H. Kamberović, N. Filipović, Institut za istoriju, Sarajevo, pp. 35-68.

⁴ O popisu konja i ostale stoke u vreme austrijske vlasti centralnim delovima današnje Srbije (1717-1739) videti: Langer, J., 1889. *Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717-1739. Mittheilungen des K. K. Kriegsarchiv, Neu Folge III*, Wien.

⁵ Podatke iz ovog popisa dao je M. Đorđević u svojoj doktorskoj disertaciji „Kraljevstvo Srbija“ koja je odbranjena na Univerzitetu u Nišu 2013. godine.

Графикон 1: Број коња 1890–1910 (Garić Petrović 2022, 93)⁶.

Srpska rasa konja nastala je mešanjem domaćih konja sa orijentalnim rasama. Odlikuje je lepa i pravilna građa tela, velika izdržljivost i živost, kao i snažna postojanost osobina. Njegovi nedostaci su što se sporo razvija i što nije dovoljno krupan, jer mu je visina retko prelazila 155 centimetara. Konji su se u velikom broju gajili u Podrinskom, Podunavskom, Požarevačkom i Timočkom okrugu, kao i u Kolubari, Jasenici i Lepenici. U tim krajevima su se mogla videti najkvalitetnija grla. Područja koja su se isticala po naprednom konjarstvu su bila Mačva i Tamnava. Na tim prostorima konji za vuču i obične svakodnevne poslove zimi su držani u štalama, a leti na ispaši, dok su grla za prodaju, jahanje i trke tokom cele godine bila na jaslama u štalama. Posebno dobar soj konja, koji je uzgajan na ovim prostorima, imala su samo određena domaćinstva, naročito ona koji su imali posebne članove koji su bili vešti u ovom poslu i njemu bili posvećeni gotovo celi život. Svaka poznata kuća imala je, pored običnih konja, barem jedan par boljih, koji su se mogli videti samo na saborima, svadbama i drugim veseljima (Garić Petrović 2020, 398; Garić Petrović, 2022, 84-85, 87).

U Podrinskom, Požarevačkom i nekim drugim okruzima konji su se takođe koristili u poljoprivredi, ali oni sa većim trupom, prvenstveno za vršidbu, a ređe za oranje. U predelima gde su bila razvijena sezonska kretanja stoke, nije bilo dozvoljeno držanje konja na "planinama" i nisu terani u zimovnike sa ovcama, osim malog broja, koje su nosili najnužnije stvari. Stoga su se konji držali na sampasima, više od bilo koje druge vrste domaćih životinja. (Garić Petrović, 2022, 86-87).

U ostatku Srbije, naročito delovima pripojenim 1878. godine, konj je uglavnom bio tovarna životinja. Tu su putevi bili loši zbog planinskog i neravnog terena. Slično je bilo i na planinama na jugozapadu kao što je Zlatibor. Prema podacima kojima raspolazemo na osnovu popisa stoke iz 1895. godine u oblastima oslobođenim i pripojenim 1878. godine, gde je bilo 61% tovarnih konja, 30% jahaćih i samo 9% vučnih. Znatno drugačija slika je bila u starim oblastima Srbije u kojima je bilo 46% vučnih konja, 35% jahaćih i 19% tovarnih. (Garić Petrović 2020, 399).

Na Balkanskom poluostrvu dugi niz vekova robu su prenosile kiridžije. Ova praksa se zadržala u planinskim i brdovitim krajevima i tokom 19. veka. Roba je prenošena uglavnom u udaljene krajeve, ne samo Srbije. Transportovani su katran, luč, loj, koža i

⁶ Grafikon je urađen na osnovu popisa stoke koje je Kraljevina Srbija vršila na svakih pet godina.

krzno. Na lokalnom terenu mali tovarni i izdržljivi konji su služili za vršidbu, kao i za nošenje tereta na pijacu i mlin, jahanje, održavanje veze između sela i planine i za transport vode tamo gde je bila udaljena od staništa stoke. (Garić Petrović, 2020, 399). Ove male brdske konje je u vreme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine Leopold Adamec podveo pod tzv. „bosanske konje“, kao što je i široko rasprostranjenu bušu svrstao u posebnu rasu - „ilirsko goveče“ (Garić Petrović, 2017b, 370).

Još od početaka pripitomljavanja životinja, počinje proces očuvanja i poboljšanja dobrih osobina i poboljšanje njihove genetske strukture. Sa ovim pravilima bili su upoznati i naši stočari. Otežavajuću okolnost predstavljao je mali posed i relativno mali broj stoke po domaćinstvu da bi bio omogućen odabir najboljih jedinki za priplod. Ozbiljnost selekcije tokom 19. veka shvataju svi učesnici u stočarskoj proizvodnji - stočari, stručnjaci i država (Garić Petrović, 2017b, 372-373, 375). Prvi pokušaji da vlada utiče na selekciju stoke preduzeti su u vreme kneza Miloša. Tada su izdate preporuke građanima da jalove manju stoku i ostavljaju bolja i veća grla za priplod. Nastojanja da se unapredi stočarstvo nisu se zaustavili na selekciji domaćih grla već je postepeno uvedena i oplemenjivanje tj. ukrštanje sa stranim rasama i sojevima. Prvi pokušaji organizovane nabavke većeg broja priplodnih grla u inostranstvu naišlo je na velike poteškoće zbog nepoznavanja dobrih pasmina, nedostatka novca i nedostatka opštinskih zabrana za ispašu. Jedan pokušaj velike nabavke priplodne stoke pokušao je 1849. godine, ali većina opština nije implementirala preporuke države (Miljković Katić 2014, 277, 278).

Najveće interesovanje za poboljšanje domaćih rasa država je pokazala u oblasti konjarstva. Zbog toga je osnovana Državna ergela 1852. godine u Čupriji, odakle je 1859. godine premeštena u Požarevac, a sledeće godine u Ljubičevo. Cilj Ergele je bio unapređenje uzgoja konja u Srbiji kroz širenje plemenite rase konja. Osnivanjem Ergele stanovništvo je dobilo pravo korišćenja konja ove ustanove za priplod uz plaćanje određenog iznosa nadoknade. Odeljenje Ergele u Dobričevu kod Čuprije osnovano je 1875. godine (Garić Petrović 2017a, 111; Garić Petrović, 2017c, 66; Miljković Katić 2014, 279). Odmah po formiranju, Državna ergela je bila pod jurisdikcijom Ekonomnog odeljenja Početeljstva vnutrenih dela, da bi 1859. prešla pod nadležnost Ministarstva finansija. Od 1872. godine bila je pod Ministarstvom vojske sve do formiranja novog Ministarstva narodne privrede 1882. godine. Zakonom iz 1892. godine predviđeno je da Državna ergela bude pretvorena u Državni stočarski zavod, što je i učinjeno Ukazom iz 1902. godine (Garić Petrović, 2017a, 112).

Nadzor nad radom Zavoda vodio je upravnik sa stručnim osobljem (poslovođa, ekonom, veterinar, računovođa, pisar, konjušari, veterinarski pomoćnici i praktikanti) koji su postavljani kraljevim ukazom ili ih je postavljao ministar narodne privrede. U plaćene služitelje spadali su kovači, kolari, buljubaše, baštovani, dundjeri, nastojnici, čuvari, kočijaši, seizi i rabadžije. Tako je 1886. godine na platnom spisku bilo 126 lica. (Garić Petrović, 2017a, 113).

Primarni cilj Zavoda Državne ergele bio je uzgoj priplodnih pastuva. Prvi rasplodni pastuvi Đulan i Gauštan su nabavljeni 1853. u Carigradu. Kasnije je Zavod raspolagao većim brojem arapskih i engleskih pastuva, kao i njihovim melezima. Kupovine priplodnih grla u inostranstvu nisu uvek bile uspešne. Tako su 1889. godine, takođe u Carigradu, nabavljena tri pastuva arapske rase - Zarif, Kahejlan i Šahin. Ukupni troškovi ove nabavke iznosili su 20.328,12 dinara. Sami pastuvi koštali su 14.320 dinara, a ostatak je utrošen na druge troškove. Tada je planirana i kupovina nekoliko kobila, ali nije bilo sredstava ni vagona. (DAS, MNP, Z, 1889, nefascikulisano, ZBr. 695).

Ova kupovina nije bila uspešna, što saznajemo iz pisma v.d. upravnika Ergele Alekse Popovića od 1. avgusta 1892. Zarif se pokazao neplodnim, a Šahin je bio nizak (152 cm) i imao je loš stav zadnjih nogu (DAS, MNP, Z, 1897, f. VI, 33/97). Prema popisu sačinjenom januara 1889. godine Ergela je raspolagala sa 308 grla ukupne vrednosti 143.750 dinara. Od toga je bilo 110 pastuva, 63 ždrebaca, 72 priplodne kobile i 63 ždrebica (DAS, MNP, Z, 1889, f. IV, 127/89).

Prvi rezultati selekcije i ukrštanja sa stranim pasminama su bili najvidljiviji u konjarstvu, za potrebe vojske i poštanske službe. Ovo poboljšanje usledilo je zbog organizovanja pastuvskih stanica. U cilju obezbeđenja uzgoja domaćih konja, deo državnih pastuva je slat u ove stanice širom Srbije. Sezona opasivanja trajala je od početka marta do početka jula (Garić Petrović, 2017a, 114). Održavanje pastuvskih stanica padalo je na teret Zavoda, koji je u isto vreme ostvarivao i prihode od pastuvskih taksi (Garić Petrović 2019, 125).

Regulacija rada stanica doneta je Zakonom o unapređenju stočarstva iz 1898. godine. Stanice za su organizovane u svim okruzima i u njih su slati državni pastuvi iz Državne ergele u Ljubičevu. Zahvaljujući ovim stanicama u Kraljevini Srbiji se povećao broj arapskih meleza, ali narod je smatrao da ti konji nisu dovoljno izdržljivi i otporni poput domaćih grla (Garić Petrović 2017b, 383). Drugi problem je bila udaljenost pastuvskih stanica zbog koje su mnogi vlasnici morali satima, ako ne i celi dan, voditi svoje kobile do mesta gde su pastuvi. To je naročito teško bilo u vreme kada su se morali obavljati poljoprivredni radovi (Sekulić, 1884, 136). Tako je opština Brus pisala Ministarstvu narodne privrede da iz nje i okoline ne mogu da šalju kobile na opasivanje u okružni grad Kruševac jer je predaleko. Zbog toga su tražili osnivanje nove stanice u njihovoj blizini (DAS, MNP, Z, 1886, 75/886). Broj stanica se povećava početkom 20. veka. Tada radi 56 pastuvskih stanica u kojima je raspoređivano između 183 i 193 pastuva koji bi opasali prosečno oko 6.000 kobila (Garić Petrović, 2017a, 114).

Za održavanje ovih pastuva bila je u nadležna okružna načelstva. Ona su bila dužna da obezbede prevoz, hranu i smeštaj prema uputstvima Državne ergele i Ministarstva narodne privrede. Pastuvi su u njima provodili četiri meseca godišnje. Svaki pastuv je dnevno morao da dobija pet kilograma zobi i osam kilograma sena. Štale su morale biti prostrane, čiste i posute slamom. Brigu o njima su vodili služitelji koje je slala Ergela. Za opasivanje kobila davana je naknada od 2,55 dinara (Garić Petrović 2017b, 383). Ministarstva narodne privrede davalo je odobrenje o rasporedu pastuva po stanicama koje bi sačinila Ergela. Nakon toga je taj raspored objavljivala u *Srpskim novinama* i obaveštavala sve lokalne vlasti o ovom rasporedu a koje im je slala i sama Ergela. Lokalne vlasti su bile dužne da prihvataju poslate pastuve i sprovode do stanica. One su morale da obezbede konjušnice i hranu prema uputstvima Ergele kao i plate za služitelje Ergele koji su pratili konje i o njima brinuli tokom sezone parenja. Račune o platama služitelja, hrani za konje i ceni njihovog sprovođenja bili su dužni da dostave Ergeli do kraja meseca avgusta kako bi im bi im utrošen novac bio isplaćen (DAS, MNP, Z, 1890, f. IV, 360/90).

Tokom devete i desete decenije 19. veka u Srbiji su bile 31-32 pastuvske stanice. Mesto u kome se nalazila stanica kao i broj i imena raspoređenih pastuva oglašavana su preko Državne štamparije u različitim novinama i listovima (videti primera radi *Srpske novine* i list *Težak*). Ovde ćemo kao primer dati tabelu stanica sa brojem opasanih kobila iz 1890. godine. U tabelu nije ubačeno Kraljevo koje se nalazilo u Rudničkom okrugu i u kome je opasano 49 kobila. Ukupan broj opasanih kobila je

34. SAVETOVANJE VETERINARA SRBIJE

iznosio 3.803, što je bilo za 575 grla više nego prethodne godine i 870 više nego 1888. Te 1890. godine po stanicama je bilo raspoređeno 116 pastuva (DAS, MNP, Z, 1890, f. IV, 360/90).

Tabela 1. Pastuvske stanice 1890. godine (DAS, MNP, Z, 1890, f. IV, 360/90)

Okруг		Mesto u kome je stanica	Broj pastuva u stanici	Broj opasanih kobila
Aleksinački	1.	Aleksinac	5	184
Beogradski	2.	Topčider	3	100
	3.	Sopot	3	110
Valjevski	4.	Ub	2	91
	5.	Valjevo	3	103
Vranjski	6.	Vranja	2	38
Jagodinski	7.	Rekovac	4	131
Knjaževački	8.	Knjaževac	2	75
Krajinski	9.	Negotin	2	69
Kragujevački	10.	Arandjelovac	2	77
	11.	Rača	3	96
	12.	Kragujevac	5	170
Kruševački	13.	Trstenik	3	59
	14.	Kruševac	4	140
Niški	15.	Leskovac	3	103
	16.	Niš	3	87
Pirotski	17.	Pirot	2	47
Podrinski	18.	Loznica	2	60
Požarevački	19.	Petrovac	2	62
	20.	Ljubičevo	14	321
Rudnički	21.	G. Milanovac	2	47
Smederevski	22.	Palanka	3	88
	23.	Smederevo	3	75
Toplički	24.	Prokuplje	2	92
Čuprijski	25.	Svilajnac	5	225
	26.	Dobričevo	12	312
Užički	27.	Požega	2	35
Crnorečki	28.	Boljevac	2	73
	29.	Zaječar	5	240
Čačanski	30.	Čačak	3	86
Šabački	31.	Šabac	8	358

Životinje koje su najviše korišćene u svim ratovima kroz istoriju su konji. Zbog toga za oplemenjivanje konja posebno je bila zainteresovana vojska, kako za potrebe redovne vojske, tako i za potrebe rekvizicija u ratnim uslovima. Ratovi koje je Srbija vodila u 19. i početkom 20. veka nisu bili izuzetak. Najveći problem sa kojim se

susretala vojna konjica bio je kvalitet konja, koji u mnogim slučajevima nije bio zadovoljavajući. Još je 1859. godine grof Laslo Hunjadi izvestio je da su konji u Srbiji manji od mađarskih seljačkih konja, i da zbog loše ishrane i nege nisu pogodni za jahanje i kas. Hunjadi je dodao da je "Srbin rođeni pešak" i da su "Srbi slabi jahači". Sličan opis je dao i Paja Putnik, austrijski oficir srpskog porekla, koji je naveo da su konji u Srbiji bili manji od najmanjih konja evropske lake konjice (Đorđević, 1984, 97-98). Oficir srpske vojske francuskog porekla Ipolit Monden uočio je da u Srbiji nisu korišćene mazge za vuču brdske artiljerije, kao što je to bio slučaj u Francuskoj. On se složio da bi za tu svrhu mogli biti pogodni lokalni brdski konji (Vuksanović-Antić, 1993, 98).

Državni organi Kneževine/Kraljevine Srbije, posebno vojni, nastojali su da ovaj problem reše. Vojski je obezbeđivano besplatno opasivanje kobilica državnim pastuvima (DAS, MNP, Z, 1891, nefascikulisano, ZBr.1147). Pored ovih pokušaja oplemenjivanja domaćih konja, za vojne potrebe su i nabavljani konji. Konji lošijeg kvaliteta nabavljani su u zemlji. Bilo je propisano da su konji pre svega zdravi. Oni za konjicu morali su biti najmanje 153 cm visoki a u obimu da imaju 165 cm. Konji za brdsku artiljeriju su morali biti visoki bar 148 a najviše 152 cm i u obimu 14 cm više od visine (Težak, 1889, 91). I pored ovih nabavki osećao se veliki nedostatak konja za vojne potrebe. O tome govori u jednom referatu ministru vojnom kapetan Milisav Kurtović koji predlaže da se pored mera koje preduzima Ergela zakonom uvede onesposobljavanje za priplod nepodesnih grla kao što se to već radilo u razvijenijim evropskim zemljama (DAS, MNP, Z, 1888, f. I, 28/88). Ova mera uneta je u Zakon o unapređenju stočarstva⁷ iz 1898. godine i odnosila se na sve vrste stoke (Garić Petrović, 2017b, 378-379). Pored toga, predlagao je i organizovanje izložbi, trka i nagrađivanje vlasnika najboljih konja (DAS, MNP, Z, 1888, f. I, 28/88). Predloženo je na sebe preuzelo udruženje *Kolo jahača "Knjaz Mihailo"* osnovano 1890. godine (DAS, MNP, Z, 1890, nefascikulisano, ZBr. 1934).

Kvalitetni konji su kupovani u inostranstvu, Carigradu, Austro-Ugarskoj i Rusiji. Kako je zabeleženo 1863. godine, otkupljeno je čak 4.200 životinja. Nešto kasnije, slične akvizicije su napravljene i u Francuskoj. Korišćena je rasa perčeron, pogodna za artiljeriju, a kasnije i za vuču beogradskih tramvaja. Takvih primera bilo je mnogo tokom 19. veka. Godine 1897. kupljeno je oko 1.500 konja u Rusiji i Mađarskoj po ukupnoj ceni od 800.000 dinara (franaka). Slične izjave postoje i u vezi sa opremom konjice u vreme Balkanskih ratova. Aljbin Kučbah, član nemačkog Rajhstaga, diplomata, pisac i vojni ataše Srpskog generalštaba tokom Balkanskih ratova, naveo je da je broj mobilisanih konja bio 57.700. Takođe je izneo neke spekulacije o njihovom poreklu. Prema njegovom svedočenju, konji za srpsku artiljeriju nabavljani su u

⁷ Odabir priplodne stoke vršile su komisije po okruzima i opštinama. Formirana je i Komisija za pronalaženje mera za poboljšanje i unapređenje stočarstva među čijim članovima je bio i pomenuti Milisav Kurtović. Pored njega članovi komisije su bili: u svojstvu predsednika Ljuba Novaković, načelnik Odeljenja za trgovinu, radinost i saobraćaj i v.d. načelnika Odeljenja za zemljoradnju i stočarstvo, Svetozar Gavrilović, šef Odeljenja uprave državnih monopola, Aleksa Popović, vanredni sekretar Ministarstva narodne privrede i v.d. upravnika Državne ergele, dr Zarija Popović, veterinar Uprave grada Beograda, Pera Todorović, veterinar Požarevačkog okruga i Paja Todorović, referent Odeljenja za zemljoradnju i stočarstvo (Garić Petrović 2017a, 384).

inostranstvu, dok su konji, uključujući i oficire, navodno domaćeg porekla (Kučbah 2020, 182). Sasvim slične podatke o broju konja korišćenih u Balkanskim ratovima sadrži i jedan zvanični dokument, koji samo navodi da je mobilisano nešto više konja – 58.673, tj. trećina ukupno popisano broja (Milićević, 2017, 288-290).

Ratovi sa početka 20. veka uticali su i na sudbinu Državne ergele (Državnog stočarskog zavoda) koja je ugašena 1912. godine, kada su svi ovi plemeniti konji rekvirirani u ratne svrhe. Isto se desilo i 1914. godine, sa još drastičnijim posledicama pošto je gubitak bio praktično stopostotan. Verovatno ni jedan konj iz ove štale nije preživio povlačenje srpskih trupa kroz Albaniju 1915–1916 (Politika, 3. mart 1937, 5). Ratna dejstva uticala su i na broj konja koji je ostao u okupiranoj Srbiji. Tako je prema popisu iz 1910. godine u Beogradu bilo 293,5 konja na km², a 1916. godine svega 21,3. Godine 1910. proseka za celu Srbiju iznosio je 3,2 konja po km², dok je 1916. godine pao na samo 0,8 konja (Milić, 1987, 304). Tada je po prvi put zabeleženo i korišćenje konjskog mesa u ishrani na ovom prostoru (Jovanović, 2018, 79-80). Prema podacima kojima se raspolaže tokom Prvog svetskog rata uništeno je 90% konja. Pre rata je zabeleženo 250.000 grla (u ovaj broj je uključena i procena broja konja na prostorima pripojenim nakon Balkanskih ratova) a tokom rata je uništeno 225.200 (Isić, 1990, 75).

Nakon 1918. godine broj konja je povećan zahvaljujući ratnim reparacijama. Tako je iz Nemačke stigao kontingent od 11.563 konja a iz Mađarske 3.000. Na osnovu Nejskog mirovnog ugovora u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca pripalo je 5.000 konja (Kršev 2011, 12, 15, 16). Još 1919. godine počela je i nabavka stoke. U toku jedne godine najviše se povećao broj konja i to za 115,18 procenata (Isić 1990, 71).

U to vreme je obnovljen i rad Ergele u Ljubičevu. Zakonom o uređenju državnih ergela u Kraljevini SHS, usvojenom 1922, ponovo je osnovana Ergela u Ljubičevu, kao i ergele Karadorđevo, kod Bačke Palanke, i u Rogatici, u Bosni, sa ciljem razmnožavanje dobrih pepinjera (Garić Petrović, 2017c, 68).

Arhivska građa:

Državni arhiv Srbije (DAS) Fond: Ministarstvo narodne privrede, Odeljenje za zemljoradnju i stočarstvo (MNP, Z)

Štampa: Politika Težak

LITERATURA

1. Đorđević Ž. 1984. Srpska narodna vojska 1861-1864. Beograd: Narodna knjiga.
2. Garić Petrović G. 2017a. Dužnosti osoblja Uprave državnog stočarskog zavoda u Dobričevu. Mešovita građa 38: pp. 111-127.
3. Garić Petrović G. 2017b. Unapređenje stočarstva u Kraljevini Srbiji: selekcija, uvođenje novih sojeva i ukrštanje. Istorijski časopis 66: pp. 367-400.
4. Garić Petrović G. 2017c. Zemljoradnja u Srbiji (1878-1912). Beograd: Istorijski institut, Srpski genealoški centar.
5. Garić Petrović G. 2019. Problem izdataka Uprave državne ergele u Ljubičevu za činovnike i služitelje. Mešovita građa 40: 103-140.
6. Garić Petrović G. 2020. Some regional specificities of agricultural production in Serbia: old districts and liberated areas in light of statistical data (1878-1912). In: War, Peace and Nation-Building (1853-1918), eds. A. Rastović, A. Carteny, B. Vučetić, The Institute of History (Belgrade) and Sapienza University of Rome, Research center CEMAS (Roma), Belgrade, pp. 373 – 407.
7. Garić Petrović G. 2022. Stočarstvo Srbije od 1878. do 1912. godine. Beograd: Istorijski institut.
8. Isić M. 1990. Ekonomske prilike na selu u Srbiji 1919 godine. U Srbija na kraju Prvog svetskog rata. Ed. Slavenko Terzić, Istorijski institut, Beograd, pp. 65-76.
9. Jovanović D. 2018.

Економске и друштвене последице рата у Србији. Београд: Службени гласник. 10. Katić R., 1978. Stočarstvo srednjovekovne Srbije. Београд: SANU. 11. Kršev B. 2011. Ratne reparacije i njihova sudbina nakon Prvog svetskog rata – slučaj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Civitas 1: 9-17. 12. Kučbah A. H. 2020. Srbi u Balkanskom ratu 1912-1913. i u ratu protiv Bugara. Bilfeld: Udruženje Srba Nemanja. 13. Kurtović E., 2013. „Ad usum boni pascularotis et boni viri“ (Uzgoj konja u dubrovačkom zaleđu kroz prizmu ugovora o uzgoju). U Spomenica Ibrahima Karabegovića. Eds. H. Kamberović, N. Filipović, Institut za istoriju, Sarajevo, pp. 35-68. 14. Langer J. 1889. Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717-1739. Mittheilungen des K. K. Kriegsarchiv, Neu Folge III, Wien. 15. Milić D. 1987. Privredni system u okupiranoj Srbiji. U Srbija 1916 godine, ed. Slavenko Terzić, Београд, Историјски институт, pp. 299-308. 16. Milićević M. 2017. Cena rata. Pokušaj naplate ratne štete Turskoj u Prvom balkanskom ratu. Војно историјски гласник 2: 285-298. 17. Miljković Katić B. 2014. Poljoprivreda Kneževine Srbije (1834-1867). Београд: Историјски институт. 18. Sekulić A. J. 1884. Značaj rasporeda državnih pastuva za 1884 god. Težak 15: pp. 133-136. 19. Vuksanović-Antić D. 1993. Stvaranje moderne Srpske vojske. Francuski uticaj na njeno formiranje. Београд : Srpska književna zadruga. 20. Živković T. et al., 2013. Anonymy Descriptio Europae Orientalis. Београд: Историјски институт.